

Hozzászólás Szabó András György „Sztálin filozófiai műveiről” c. cikkéhez

Szabó A. Gy. cikkének megjelentetése reális szükségletből fakad. Hogy a cikkben felvetett kérdések milyen széles körben váltanak ki érdeklődést, azt egy másik publikációval kapcsolatos tapasztalatommal támasztom alá.

A Népszabadság 1962. január 29-i számában megjelent egy Glezerman professzorral folytatott beszélgetés, amely röviden ismertette a Szovjetunióban lefolytatott ideológiai tanácskozásnak a filozófiára vonatkozó konzekvenciáit. Mindenütt, ahol nekem ez időben szorosabb kapcsolatom volt (Bp-i Műszaki Egyetem, Marxizmus-leninizmus Esti Egyetem, kerületi pártoktatás, üzemi pártszervezet), a cikk osztatlan érdeklődést, emellett ellentmondó véleményeket váltott ki. Egyesek vitatni próbálták Sztálin filozófiai nézeteinek negatívumait. Másokat némileg megnyugtattott az, hogy míg addig csak általánosságokat hallottak Sztálin elméleti tévedéseiről, most meggyőzőbb, konkrét utalásokat olvashattak róluk. Azokat azonban, akiknek a pártmunkában valami közük van az ideológiához, nem elégítette ki ez a vázlatos írás, mert nem adott elég anyagot ahhoz, hogy egységes közvéleményt tudjanak kialakítani, vitákban el tudják fogadtatni pártunknak Sztálin elméleti tevékenységéről kialakított, az SZKP-éval egyező értékelését. A Glezerman-interjút azért említettem meg, mert Szabó A. Gy. cikkének terjedelme és jellege teljesen megfelelő lett volna arra, hogy a hazánkban filozófiával foglalkozók (értelmiség, egyetemisták, pártoktatásban résztvevők, esti egyetemek hallgatói stb.) több tízezres tábora számára nézeteire befolyást gyakoroljon, segítsen egységes álláspontot kialakítani Sztálin filozófiai nézeteinek megítélésében.

E cél elérését azonban a tanulmánynak a Filozófiai Szemlében történt megjelentetése nem tette realizálhatóvá, ezt a Társadalmi Szemlében való közlés útján lehetett volna elérni.

A szerző csak „az ideológiai területen dolgozó kommunistáknak” szánta tanulmányát, nagyobb segítséget jelentett volna, ha ez hamarabb láthatott volna napvilágot, bár, tudomásom szerint, még így is ez az első ilyen irányú elmélyült publikáció. Közismert ugyanis, hogy Sztálin filozófiai munkáinak kritikai felülvizsgálata nem az SZKP XXII. kongresszusa után kezdődött, és nálunk már legafább két éve mindenki, aki valamilyen fokon filozófiai oktatással foglalkozik, „kénytelen” átértékelni a köztudatba mélyen beivódott sztálini tévedéseket és saját erejéből megtalálni a helyes megoldásokat.

Hogy a tanulmány így is hasznos és aktualitása is van, azt két körülmény magyarázza:

1. A begyepesedett nézetek ellenállása, tehetetlenségi ereje, a torzításmentes marxista—leninista felfogás terjedésének nehézségei. A szerző helyeslően hivatkozik Sztálin egy mondasára: ti., hogy a közismert igazságokat is ismételni kell. Valóban, a Sztálin műveiből átvett tévedésekkel szemben *sokszor* el kell mondanunk a marxizmus igazságait. Sokszor tapasztalható még, hogy Sztálin „tárgyilagos” értékelésének ürügyén — „azért nem csak rosszat írt!” jelszóval — tévedéseihez görcsösen ragaszkodnak az elmélet terén.¹

2. A tanulmány összefoglaló jellegű, és így hozzásegít ahhoz, hogy az itt-ott kialakított helyes álláspontok rendszereződjenek. A már gyakrabban megvitatott kérdések mellett kitér — ha nem is a teljesség igényével — a kevésbé előtérben álló problémák helyes megoldására is.

Közvetve már az eddigiekből is kiténik, hogy *hozzászólásomnak nem az az indítéka, mintha a lényeges kérdésekben szemben álló véleményt akarnék kifejezni.*

A szerző, Sztálin filozófiai műveinek vizsgálatához, három fő szempontot vet fel:

1. Híven, pontosan interpretálják-e a tényeket?

2. Konceptiójuk mindig megfelel-e a marxizmus—leninizmus szellemének?

3. Leegyszerűsítik-e a marxizmus—leninizmus tanításait?

Szabó András György cikkével kapcsolatban az egyszerűség kedvéért fölvehetők ugyanezek a kérdések, és akkor, véleményem szerint, a következő válaszokat kapjuk:

Az első kérdésre: egyes kérdésekben kiegészítésekre van szükség.

A második kérdésre: a szerző konceptiója marxista—leninista, és így megoldásai alapjában elfogadhatók.

¹ A Szabó A. Gy. által Marx művéből idézett sorok „... Napóleon nagy ember, sok jót tett, de sok rosszat is. . .”, amelyekkel Marx a proudhoni „dialektikát” gúnyolja ki, nagyon ráillenek azokra az elvtársainkra, akik folytonosan méricskélnek Sztálin munkásságát, hogy „el ne vétsék” a pozitívumok és a negatívumok „egyensúlyát”.

Egy-két kérdésben azonban a leegyszerűsítés hibájába esik, néha olyankor, amikor éppen ezt bírálja.

Tehát megjegyzéseim részben kiegészítő jellegűek, részben a szerző egyes kérdésekben jelentkező egyoldalúságát próbálom kiküszöbölni.

Először a cikk bevezetőjének azt a megállapítását vitatnám, hogy „Ami a népszerűsítő munka olyan ismérveit illeti, mint a kérdések közérthető tárgyalása és aktuális vonatkozásainak kiemelése; *formai* szempontból e téren Sztálin művei példamutatóak.”

Igaz, hogy a következő mondat így szól: „Azért húztuk alá, hogy csak formai szempontból, mert a közérthetőség nála sok esetben nem a probléma világos felvetéséből, hanem leegyszerűsítéséből fakad.” Igaz az is, hogy a cikkíró az utóbbit Sztálin ténybeli és a koncepcionális tévedéseinek elemzése közben ki is mutatja.

Mégis azt tartom: szükséges kimutatni azt, hogy éppen emiatt nem fogadható el az előző mondatban adott értékelés. A kérdés megvilágítása nemcsak Sztálin életművének általános értékeléséhez elengedhetetlen, hanem a saját, túlnyomórészt „népszerűsítő” jellegű munkákhoz is. Egyáltalán nem közömbös, hogy előszóban vagy írásban folytatott filozófiai propagandánkban Sztálin közérthetőségét és aktualizálási módszerét (akárcsak formai szempontból is) vagy e téren is Marx, Engels, Lenin műveit népszerűsítő jellegű műveit) tekintjük példaképnek.

A fent idézett két mondatban rejlő belső logikai ellentmondás csak azzal lenne feloldható, ha elfogadnánk azt, hogy egy írásmű formai és tartalmi oldala egymástól elválasztva, külön-külön is értékelhető; hogy például, pozitívumnak tekinthető az olyan közérthetőség, amely abból fakad, hogy a probléma sokoldalú feltárása helyett azt csak felületesen ismerteti, vagy dicsérni kellene az olyan aktualizálást, amely nem az élet szükségleteiből fakad, hanem az elméleti tételt erőszakkal húzza rá a valóságra, azaz az aktualizálás formális. Természetesen, Sztálin elméleti műveinek formai oldaláról semmiféle *általános* megállapítást nem tehetünk a tartalmi oldal elemzése nélkül. Persze, ha valaki arra törekszik, amit egyébként a cikkíró is elítél, hogy „mindenáron” „objektív” legyen, és kellő mennyiségű jót is mondjon Sztálinról, az a tényektől nem fogja zavartatni magát. Közismert viszont, hogy a kommunisták tudományos objektivitása nem tűri, hogy valaki tetteinek vagy nézeteinek megítélésében előítéletekre alapozzunk.

Közismert tény, hogy a törvények objektív jellegének kérdése vagy a marxizmus klasszikusai által pontosan definiált alap és felépítmény akkor vált teljesen homályossá, skolasztikus viták előidézőjévé, amikor Sztálin, bizonyos hibás nézetekkel szemben fellépve, foglalkozott ezekkel a kérdésekkel.² Tehát „közérthető kifejezőmódja” nem tette ezeket a kérdéseket közérthetővé, de esetleg bonyolultabb kifejezőmóddal élve is érthető lett volna álláspontja, ha nem tartalmazott volna koncepcionális hibákat.

Végül a szerző által említett „elmélet” és „módszer” definícióra hivatkozom, amely formai szempontból sem felel meg az érthetőség követelményének. De ez nem is lehet másként: a tartalmi tisztázatlansággal teljes összhangban van a kifejtés homályossága. (Ezeket a definíciókat sem én, sem más nem értette soha; de kisebb-nagyobb erőfeszítéssel bemagoltuk.)

Ami a közérthetőséget illeti, Szabó A. Gy. elvtársat és másokat is meglepett az, hogy Sztálin művei *látszólag* érthetőek: nem használ sok terminus technicust, egyszerű mondatokban ír, pontokba szedi, csoportosítja a kérdéseket. De ez nem jelenti azt, hogy a kifejtés *formája általában* jó és követendő. Sztálin egyes műveinek tartalmi fogyatékoságai híven tükröződnek a kifejtés formájában is.

„Közérthetősége” esetenként egyenesen káros volt a marxista elmélet fejlődésére. Szuszlov (az SZKP KB titkára) a „Dialektikus és a történelmi materializmusról” c. tanulmánnyal kapcsolatban tette ezt az általánosítható megjegyzést: „ez a mű valójában csupán a filozófusok tudományos és oktató munkájának elszegényedéséhez vezetett.”³

Milyen szerepe lehetett ebben Sztálin filozófiai művei formai oldalának? Sztálin tételei könnyen megtanulhatók — ez a marxizmus rövid definíciókban való deklarálására szoktatott.

Úgy tűnt, hogy ezek az „igazságok” maguktól értetődnek, nem igényelnek magyarázatot, bővebb kifejtést, érveket. Sztálin műveinek formája olyan, hogy nem teszi lehe-

² Glezerman professzor nyilatkozatában olvashattuk: „az alap és a felépítmény mindaddig tiszta marxista fogalma körül Sztálin nyelvtudományi műve zavart keltett”. Természetesen a „Marxizmus és nyelvtudomány” tartalmi elemzésekor Szabó elvtárs is erre a következtetésre jut, ezért érthetetlen, hogy a Sztálin műveinek *formai* oldaláról adott sommás megállapításában ezek a tények nem tükröződnek.

³ Kommuniszt, 1962. 3. sz.

tővé a nehezen érthető, magyarázatra, bizonyításra, esetleg továbbfejlesztésre szoruló, problematikus elméleti megállapítások felfedezését.

A szerző helyesen állapítja meg, hogy a „népszerűsítő” megjelölés elvileg nem az alacsony színvonalra utal. Sajnos azonban, Sztálinnál, véleményem szerint, erről nem szó, nem pedig példamutató közérthetőségről. Sok tapasztalatot szereztem arról, hogy pl. Sztálin „A dialektikus és a történelmi materializmusról” c. művét a filozófiával ismerkedők egyáltalán nem értették, és akik csupán ebből tanultak, semmit sem tudtak a marxista—leninista filozófia lényegéről.

Egyetlen példát ragadok ki. Megérthető-e a marxista és a feuerbachista materializmus közti különbség a következőkből?

„Marx és Engels, saját materializmusukat jellemezve, rendszerint Feuerbachra hivatkoznak, mint arra a filozófusra, aki a materializmust jogaiba visszaállította. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Marx és Engels materializmusa azonos Feuerbach materializmusával. Valójában Marx és Engels Feuerbach materializmusából csak annak „leglényegesebb magvát” vették át, azt a materializmus tudományos filozófiai elméletévé tovább fejlesztették, idealista és valláserkölcsei kinövéseit félredobták. Ismeretes, hogy Feuerbach, bár alapjában materialista volt, tiltakozott a materializmus elnevezés ellen. Engels többször mondotta, hogy Feuerbach, 'bár az alap nála materialista, a hagyományos idealista kötelékek foglya maradt', hogy 'Feuerbach igazi idealizmusa kiviláglik, mihelyt vallásfilozófiáját és etikáját vesszük szemügyre'.”

Melyek azok a valláserkölcsei és idealista kinövések, amelyeket Marx és Engels félredobott? Mit tarthattak meg Feuerbach materializmusából, mi az a „leglényegesebb mag”? Miért nem esik egy szó sem arról, hogy a feuerbachista materializmust Marx már 1844-ben — a „Tézisekben” — mint metafizikus és szemlélődő materializmust jellemezte?

Sztálin írása a továbbiakban sem tisztázza ezeket a kérdéseket. Ezen nem segít az, hogy a szavak és a mondatok önmagukban érthetők. A könnyen megjegyezhető 4+3 pont a lényeges összefüggéseket szétdarabolta, és végül, semmi sem maradt belőlük. Ez a mű *szervezetileg* is csak látszólag egyszerű: sok ismétlés van benne. pl. a társadalomra vonatkozó következtetések levonása megtörténik külön a dialektikánál, külön a materializmusnál (ami nemcsak szerkezeti hiba), végül együtt a történelmi materializmusnál is. Vagy pl. közismert, hogy a materializmus ún. első vonásának ismertetések or elismétli a dialektikának az összefüggésekről és a mozgásról szóló „alapvonásait”, a második vonásnál beszél az anyagi létfeltételek szerepéről, amely azután a Sztálin írásaiban elsoványított történelmi materializmust tartalmazó fejezetnek egyik fő részét képezi. Indokolatlan lenne ezzel szemben arra hivatkozni, hogy „ismétlés a tudás anyja”, mert a terjedelem még ahhoz is csekély, hogy a dialektikus és a történelmi materializmus alapigazságait *egyszer* ismertetni lehetne a cikkben.

Egyébként a munka stílusa száraz, vázlatos, túlságosan tömör, és azért sem tudja elérni azt a célját, hogy széles tömegek számára érthetővé tegye a kommunista világnézet elméleti alapjait, mert tudottnak vesz olyan összefüggéseket, amelyeknek ismeretével a kezdő egyáltalán nem rendelkezhet.

Szabó elvtárs a tartalmi elemzés során, természetesen, elveti azt a minden alapot nélkülöző értékelést, amely a „marxista—leninista filozófia fejlődésének új, magasabb fokát” látta Sztálin cikkében. Véleményem szerint azonban el kell vetni azt a másik felfogást is, hogy Sztálin itt „*zenidális egyszerűséggel és rendszerezéssel*” fejti ki a marxista—leninista filozófia valamennyi alapvető kérdését”, és Szabó elvtárs azon megállapítását is, hogy a közérthetőséget formai szempontból nézve Sztálin művei példamutatók.

Vizsgáljuk meg röviden, elfogadható-e Sztálin példaképnek abban, ahogyan a kérdések *aktuális* vonatkozásait kiemeli? Az a véleményem, hogy itt sem szabad felületesen, a látszat alapján ítélnünk. Igaz, hogy Sztálin az élet által felszínre vetett kérdésekkel foglalkozott a filozófiában is, mint kommunista forradalmár nem is tehetett volna mást. A kérdés az, *hogyan* alkalmazta az elméletet a gyakorlati problémák megoldására. *Ebben* nem értünk egyet Szabó A. Gy. elvtárssal. Természetesen sokszor sikeres volt Sztálin „aktualizáló” tevékenysége. Amit helyesen tett, azt a marxizmus—leninizmus helyes alkalmazásának köszönhette. De nem alakította ki ennek egy olyan helyes általános módszertanát, amelyet biztonsággal alkalmazhatnánk. Az elmélet alkalmazásánál Sztálin nagyon is gyakran esett abba a hibába, hogy a valóságot nem elemezte elég sokoldalúan, gyakran dogmatikusan használta fel a helyzet értékelésére a marxizmus egyes elméleti tételeit, máskor önkényesen kreált valamiféle elméletet a gyakorlat alátámasztására, vagy egyenesen ilyen tételekből „vezette le” a gyakorlati intézkedéseket.

Példamutatónak tarthatjuk-e az ellenséges ideológiákkal való polemizálásnak pl. azt a módját, amely egyáltalán nem használja ki az aktualizálás olyan lehetőségeit, mint élő és a kapitalista környezetből a szovjet nép gondolkodására is hatást gyakorló burzsoá nézetek

elleni harc, hanem megelőlszik azzal, hogy Kantot, az utópistákat, narodnyikokat, anarchistákat, eszereket és mint „legaktuálisabb” ellenfeleket a mensevikeket és általában a reformistákat bírálja. Amit ezekről elmond, az semmit sem árul el abból, hogy *éppen 1938-ban milyen* idealista nézetek elleni harc volt napirenden a Szovjetunióban. (Emlékeztetek rá: Lenin minden művéből könnyűszerrel megállapítható, hogy megírását milyen konkrétan felmerült ellenséges ideológiai irányzatok elleni harc tette szükségessé. Pl. a „Materializmus és empiriokriticismus” világos helyzetképet ad a korabeli orosz munkásmozgalom ideológiai problémáiról. Sztálin munkájától, összefoglaló jellege miatt, ezt nem kívánhatjuk, de mégiscsak túl elvont a burzsoá ideológia olyan bírálata, amelyből még megközelítően sem lehet megállapítani, hogy mikor íródott.)

Sztálin sokszor valóban jól oldott meg egyes kérdéseket. *Módszere* mégis olyan hibás gyakorlat alapja lett, hogy követői Sztálin — valaha esetleg aktuális — tételeit aktualizálással együtt dogmatizálták, és egészen más körülmények között mindenestől fel akarták használni. Így metodikailag egy élettől elszakadt betűragó iskolát teremtett a filozófiában. Szuszlov megállapítása szerint a személyi kultusz hatása a filozófiában oda vezetett, hogy „nem oldották meg azokat az alapvető elméleti kérdéseket, amelyek a szocializmus történelmi győzelmének, jelenlegi fejlődése útjainak és formáinak értékelésére vonatkoznak”.⁴ És mi mást jelent korunkban a filozófia aktualizálása, ha nem ezt!

Ezeket azért tartottam szükségesnek megjegyezni, mert Sztálin elméleti hibáit sokszor éppen azzal mentegetik, hogy a széles néptömegek számára érthetővé tette a marxizmus igazságait.

*

A Sztálin filozófiai műveiben előforduló tartalmi torzítások kérdéséhez a következő megjegyzést fűzöm:

Nem foglalkozik a cikk szerzője a Hegel-értékelés kérdésével.

Hegel szektás, történelmietlen értékelése egészen közvetlenül Sztálin műveire alapozva terjedt el. Közismert, hogy Sztálin Hegelt osztályszempontból feudális, konzervatív filozófusnak tartotta,⁵ és mivel ebbe sehogyan sem illett bele a gondolkodás fejlődésében forradalmi jelentőségű dialektikája, azért ezt igyekezett leszűkíteni az ún. „racionális mag”-ra, amelyben még csak nem is az ellentmondásról, hanem a mozgásról szóló tanítást értette. A Marx és Engels által e téren végrehajtott forradalmi fordulatot sem érzékelteti teljes mélységében Sztálinnak az a megállapítása, hogy „a hegeli idealista burkot félredobták és a dialektikát tovább fejlesztették, hogy modern tudományos formát adjanak neki”.⁶ Amit Marx és Engels tett, az nem a régi tartalom új burokkba öltöztetése volt, hanem — ha a tartalom és a forma kategóriáját fel akarjuk itt használni — a régi formának új tartalom kifejezésére való felhasználása. Egyébként azonban az egész így is erőltetett. Természetesen, a dialektikának is és az idealizmusnak is van formája is és tartalma is, és így ennek a kérdésnek a tartalom és a forma dialektikája alapján való tárgyalása bonyolultabb elemzést kívánna.

Hogy Sztálin maga formálisan hajtotta végre a Hegel-bírálatot, mutatja az, hogy a maga részéről „megtisztította” a dialektikát a „hegeli kifejezésmód maradványát képező” tagadás-tagadásától, és ezen a címen a fejlődés egy fontos törvényét negligálta.

Az idealizmus általános értékelése is kiáltóan vulgáris Sztálin összefoglaló munkájában. Az idealizmus mindkét válfaját az agnoszticizmus ismérvével jellemzi, bírálatában nem tesz különbséget objektív és a szubjektív idealizmus között: „Ellentétben az idealizmussal, amely kétségbevonja, hogy a világ és a világ törvényszerűségeit megismerhetjük, amely nem hisz ismereteinek megbízhatóságában, nem ismer el objektív igazságot és azt tartja, hogy a világ teli van „magukbanvaló dolgokkal”, amelyeket a tudomány soha meg nem ismerhet — a marxista filozófiai materializmus abból indul ki, hogy a világ és törvényszerűségei teljesen megismerhetők”... stb.⁷

Ennek alapján a filozófiatörténetben az idealista irányzatok között előforduló összecsapások a világ megismerhetőségének kérdésében (pl. Kant—Hegel) teljesen magyarázhatatlanok. Ugyanennek a kérdésnek van egy mai, korántsem történeti vonatkozása is: a mai burzsoá ideológia differenciált, tartalmi elemzésen felépülő, érvekkel történő bírálata. Az idealizmus azonosítása az agnoszticizmussal lehetetlenné teszi a fizikai idealizmus vagy a neotomizmus olyan irányzatainak bírálatát, amelyek szembe-

⁴ Kommuniziszt, id. szám.

⁵ L. Sztálin: Anarchizmus vagy szocializmus. Művei I. k. id. kiad. 318. o.

⁶ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 668. o.

⁷ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 683. o.

helyezkednek a pozitívisták nyílt, egyértelmű agnoszticizmusával és, ha csak szavakban is, de buzgó propagálói a tudományos megismerés eredményeinek.

Sztálinnak azt a tévedését, hogy az idealista irányzatokat egységesen szubjektív idealista agnoszticizmusnak deklarálja, szokásos volt egy Lenin-idézettel „alátámasztani”: „Kant lealacsonyítja a tudást, hogy szabaddá tegye az utat a hit számára: Hegel magasra emeli a tudást, azt bizonygatva, hogy a tudás az isten ismerete. A materialista magasra emeli az anyag, a természet ismeretét és szemétdombra veti az istent, az őt védelmező filozófuscöccselékek egyetemben.”⁸

Lenin itt tényleg szembeállítja a materialista felfogást mind a szubjektív, mind az objektív idealizmusnak a megismerésről vallott, végső soron, de csak *végső soron* meg-egyező álláspontjával. De ugyanakkor ugyanebben a néhány sorban Lenin az idealizmus két válfajának e kérdésében fennálló véleménykülönbségét is összefoglalja: „Hegel magasra emeli a tudást” — mégha azzal a céllal is, hogy isten nagyságát bizonyítsa vele. Ez, objektív kihatásait tekintve, mint ismeretes — a megismerés fejlődésében éppen nem az isten létezését hirdető vonalat erősítette, hanem szükséges elméleti előfeltétele volt az egyetlen következetes ateista filozófia, a marxista filozófia létrejöttének. „Hegel teljesen és kizárólag egy következetesebb idealizmus szempontjából fejt ki érveit”⁹ írja Lenin, de miután idézi Hegelnek a gondolkodásnak az igazsághoz való közeledéséről írt sorait, ezt állapítja meg: „Hegelnek lényegében igaza van Kanttal szemben.”

Hogyan lehetne ezzel igazolni Sztálinnak az idealistáknak a világ megismerhetőségének kérdéséhez való viszonyát végtelenül leegyszerűsíthető tételét?

*

Sztálin koncepcionális tévedéseinek bírálatánál számunkra gyakorlatilag talán a legfontosabb az *elmélet és a módszer, illetőleg a materializmus és a dialektika kapcsolatának kérdése*.

Teljesen egyetértek Szabó A. Gy. elvtárral abban, hogy Sztálin egyik legsúlyosabb hibája az elmélet és a módszer szétszakítása és a materializmus és a dialektika viszonyának az elmélet és a módszer kapcsolatára való redukálása.

Szabó elvtárs következő tétele: „A dialektikus materializmus szerves egységet alkot, amely maga egészében mint az objektív valóság legáltalánosabb törvényeinek tudománya — elmélet, és mint e törvények tudatos felhasználása a társadalmi és a tudományos gyakorlatban — módszer” — teljesen elfogadható. De a Sztálinéhoz viszonyítva ellenkező előjelű egyoldalúság hibájába esik a cikkiró, amikor kijelenti: „A dialektikus materializmuson belül nincs külön materializmus és külön dialektika.”¹⁰ Az egyoldalúság nem is annyira e mondatban van, hanem inkább abban, a mi innen hiányzik: utalás a materializmus és a dialektika kapcsolatának *dialektikus* jellegére, *viszonylagos* elkülönültségükre, amely kétségtelenül fennáll. A materializmus és a dialektika kapcsolata nem azonos, homogén elemek kapcsolata akkor sem, ha szükségszerű és felbonthatatlan.

Míg Sztálin értelmezésében tehát a materializmus és a dialektika *egysége* tűnik el, Szabó A. Gy. elvtárs az évszegen is meglevő (itt különbségként jelentkező) ellentmondást nem veszi figyelembe.

Lenin, aki sohasem követte el az elmélet és a módszer, a materializmus és a dialektika fogalmi és a köztük fennálló kapcsolatok megmerevítésének hibáját, „A marxizmus három forrása és három alkotórésze” c. cikkében Marx filozófiáját a végigvitt filozófiai materializmusnak nevezi, amely kifejezés szükségtelenné teszi azt, hogy külön kiemeljük, hogy „dialektikus” és „történelmi” materializmusról van szó. Ebben a tömör kifejezésben Lenin a materializmus és a dialektika *egységét* emeli ki. Ugyanakkor viszonylagos különállásukra is utal: a *materializmust* is és a *dialektikát* is *külön-külön* jellemzi. Igaz, hogy itt a marxista filozófia kifejlődésének történetéről beszél, de pl. a *dialektikáról* (nem a dialektikus és a történelmi materializmusról, hanem a materialista *dialektikáról*) adott meghatározása rávilágít arra, hogy van értelme *külön* is beszélni dialektikáról: „A dialektika, vagyis a fejlődésről szóló tanítás, annak legteljesebb, legmélyebb és minden egyoldalúságtól mentes formájában, az örök fejlődésben levő anyag tükröződését adó emberi tudás viszonylagosságáról szóló tanítás.”¹¹

⁸ Lenin: Filozófiai füzetek. Szikra, 1954. 147. o.

⁹ Uo. 145. o.

¹⁰ Szabó A. Gy. cikke, 865. o.

¹¹ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Szikra, 1949., 62. o.

Emellett Lenin a konkrét filozófiai problémák vizsgálatánál is különbséget tett a kérdés materialista, illetve dialektikai szempontból történő felvetése között, anélkül hogy a kettő egységét mellőzte volna. Pl. az igazság kérdéséről az empiriokritikusokkal folytatott polémiában így érvel: (Bogdanov) „... két kérdést téveszt össze: 1) Van-e objektív igazság, vagyis lehet-e az emberi képzeteknek olyan tartalma, amely nem függ a szubjektumtól, nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől? 2) Ha igen, akkor kifejezhetik-e azt az objektív igazságot kifejező emberi képzetek egyszerre, teljes egészében, feltétlenül, abszolút módon vagy pedig csak megközelítően, viszonylagosan?”¹²

A továbbiakban pedig kifejti, hogy az első kérdés a filozófia alapkérdésével egyértelmű, a második pedig a dialektika alkalmazása a megismerés folyamatára.

Tisztázásra szorul ezenkívül az elmélet és a módszer kapcsolatának kérdése is, amely — a cikkiróval megegyező véleményem szerint — nem azonosítható a materializmus és a dialektika kapcsolatának kérdésével. Ugyanis, ahogy a materializmus és a dialektika viszonyát nem lehet az elmélet és a módszer kapcsolatára redukálni, az elmélet és a módszer sem redukálható a materializmusra és a dialektikára, és a közöttük levő kapcsolat sem azonos a materializmus és a dialektika kapcsolatával. Miért? Mert a materializmus fogalma kevés a marxista filozófia elméleti alapjának megjelölésére, a dialektika fogalma szintén kevés a marxista filozófia módszerének jellemzésére.

Mit értek a materializmus és a dialektika fogalmán?

A materializmus mint elmélet az anyag és a tudat egymáshoz való viszonyára vonatkozó objektív törvények rendszerét jelenti; az anyagot tartja elsődlegesnek, a tudatot pedig másodlagosnak; szerinte a világ anyagi természetű és a tudat az objektív valóság visszatükröződése.

A dialektika mint elmélet viszont az anyag és a mozgás egymáshoz való viszonyára vonatkozó objektív törvények rendszerére. Szerinte minden jelenség mozgásban, változásban van, és nem külső, hanem belső ok — a jelenségek objektív ellentmondásossága, az ellentétek egysége és harca — eredményeként következnek be az ugrások, a régi megsemmisülése, az új keletkezése.

A marxista — leninista filozófiában, mint ismeretes, a materializmus és a dialektika ugyanannak a filozófiának a két, egymástól el nem választható oldala. De: 1. a két alapvető fontosságú probléma megoldása köztudomásúan nincs minden filozófiai rendszerben összhangban, és ezért egyes filozófiai irányzatok jellegének megítélését lehetlenné tenné a materializmus és a dialektika megkülönböztetésének felszámolása. Az előbbieket szerint a megkülönböztetés nem abban van, hogy az első elmélet, a második módszer. 2. A marxista filozófia megvalósította a két kérdésre adott válasz teljes összhangját, de mert a világnak mozgató anyagként való fölfogása ma még korántsem világos mindenki számára, egyfelől az idealizmus, másfelől a metafizika ellen folytatott harc megköveteli a marxista filozófiai elmélet egymással ugyan szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban levő, de viszonylag mégis különálló két oldala közötti összefüggés differenciált kifejtését.

Ha most már a materializmust és a dialektikát (azaz a dialektikus materializmust) *mint elméletet* akarom definiálni, akkor a következőket mondhatom: A marxista — leninista filozófia elmélete az anyagi világ legáltalánosabb törvényeinek állandóan fejlődő, gazdagodó tudományá.

A materializmusról eddig is körülbelül ezt tartottuk, ezért itt azt kell kiemelni, hogy a dialektika mint elmélet a valóság legáltalánosabb mozgástörvényeit tükrözi vissza.

A materializmus és a dialektika (azaz a dialektikus materializmus) *mint módszer* úgy jellemezhető, mint ezeknek a törvényeknek tudatos alkalmazása a világ megismerésében és átalakításában. A materializmus mint módszer a tudat anyagi eredetét szem előtt tartó hozzáállás a világ jelenségeihez. Olyan módon vizsgálja a jelenségeket, hogy tudatunktól függetleneknek és megismerhetőeknek tekinti őket, számol azzal, hogy az objektív jelenségekre objektív eszközökkel hatást gyakorolhatunk, hogy az elmélet próbaköve a gyakorlat. A dialektika ezt a módszert tovább gazdagítja azzal, hogy a világ jelenségeit mozgóknak, változóknak, ellentmondásaikon keresztül fejlődőknek, keletkezőknek és elmúlóknak stb. tekinti. Erről a módszerről elmondható, hogy „olyannak veszi a világot, amilyen”. Így oldható fel az a következetlenség, amelyet Szabó A. Gy. említ meg, hogy ti. Sztálin a materializmustól elvonatkoztatott *dialektikus módszerről* mondja, hogy az életet éppen olyanak kell tekinteni, amilyen a valóságban, holott ez Engels meghatározásában éppen a *materializmus* lényege. A két megállapítás *együtt* igaz: a *dialektikus materializmusról* mint *módszerről* mondhatjuk ezt.

Itt viszont a *materializmus mint módszer* igényel több figyelmet, mert ennek az elhanyagolása olyan téveszmékhez vezet, mintha az embert a gyakorlatban (termelés,

¹² Lenin: Materializmus és empiriokriticismus. Művei 14. k., Szikra, 1954., 119. o.

kutatás) egyáltalán nem befolyásolná, hogy anyaginak vagy szelleminek tartja-e a világot.

A filozófia és más tudományok elmélete és módszere általános fogalmának sztálini értelmezését a következő általános definícióval helyettesíthetjük:

Az *elmélet* az adott tudomány által föltárt objektív törvények rendszere, maga a tudomány a megismeréstől függetlenül érvényesülő törvényszerű összefüggéseknek a vizs-
szatükröződése.

A *módszer* a gyakorlati tapasztalatok általánosításához, majd az így felismert tör-
vények gyakorlati alkalmazásáig vezető út. (A módszer magában foglal olyan mozzana-
tokat, mint a megfigyelés, mérés, kísérletezés, logikai indukció, dedukció, analízis, szin-
tezis stb.)

A materializmus és a dialektika, elmélet és módszer tiszta fogalmainak birtokában
sok filozófiai probléma tisztázható.

Így pl. vulgarizálástól mentesen csak úgy lehet Hegel filozófiájának jellegét tár-
gyalni, ha szem előtt tartjuk idealista elméletének és dialektikus módszerének ellentmon-
dásos egységét. Csak így kerülhetjük el azt a képtelen elképzélést, hogy Hegel idealizmusa
és dialektikája között metafizikus viszony van; merev, feloldhatatlan szembenállásuk
révén hatás nélkül maradnak egymásra, de fölszámolhatjuk az idealizmus és a dialektika
összefüggésének azt az igen elterjedt leegyszerűsítését, mintha kapcsolatuk külső lenne:
a jó dialektikát (a tökéletes módszert) folyton lerontja a rossz idealizmus.

Az ellenpólust, a metafizikus materializmust vizsgálva is ezt találjuk. Ha nem
látjuk, hogy a metafizika nemcsak módszer, hanem elmélet is, és hogy a filozófia alap-
kérdésének megoldásában nem külső vagy véletlen szerepet játszik, hanem annak per-
döntő része, akkor nehezen tudjuk értelmezni pl. a metafizikus materializmus és az
idealizmus kapcsolatát és különbségét. A materializmus a világhoz való hozzáállásnak
módszere is: ha a metafizikus materialisták a világ anyagiségából nem tudták levonni
a világ átalakítására vonatkozó módszertani következtetéseket, annak az az oka, hogy
metafizikus *elméletük* társadalmi és ismeretelméleti (történelmi) okok miatt nem tette
lehetővé, hogy a *mozgó* világ valódi *mozgástörvényeivel* megismerkedjenek. A metafizika
és a materializmus közti ellentmondáson kívül, természetesen, kimutatható a *módszer*
(metafizikus materialista módszer) hatása az elméletre (metafizikus materialista elméletre)
és viszont. A sok és bonyolult ellentmondás feltárása ellenére mégis szembetűnőbbé válik
a metafizikus materializmus elméletének és módszerének egysége, belső logikája is,
amelyet a sztálini elmélet- és módszer-definíció alapján történő elemzésekben legfeljebb
azzal intézünk el, hogy a helyes materialista elméletet elrontotta a hibás metafizikus
módszer.

*

Nagyon egyet lehet érteni Szabó A. Gy.-nek a sztálini ellentmondásfelfogásról adott
bírálatával. Ez a probléma, éppen a belőle következő osztályharc-elmélet szörnyű követ-
kezményei miatt gyakran került az utóbbi évek ideológiai vitáinak középpontjába.¹³
Egyes elvtársaknak az a véleményük, hogy nem igazságos az ellentétek egységének hiá-
nyolása az „alapvonásokból”, mert Sztálin e szavai — (a jelenségeknek), „megvan a
negatív és pozitív oldala, múltja és jövője, sorvadó és fejlődő eleme...”¹⁴ — éppen az
ellentétek egységét fejezik ki. Ezek az elvtársak nem figyeltek fel rá, hogy Sztálin nem-
csak más helyeken előforduló és ezzel szervesen összefüggő megnyilvánulásai teszik meg-
alapozottá az ezzel kapcsolatos bírálatot, de magából az idézett mondat folytatásából
is kiderül, hogy Sztálin a fejlődés belső tartalmaként kizárólag a *harcot* jelöli meg. Itt az
ellentétek egysége mint a fejlődés egyik mozzanata abból következően tűnik ki, hogy
már az ellentétpárok felsorolásánál sem esik szó a köztük fennálló kölcsönös feltételezett-
ségről, az együttlétezés szükségszerűségéről.

Mintha sohasem írta volna Lenin, hogy az ellentétek egysége „hatásegyenlőség”
(„egybeesés, azonosság”). Lenintől származik az a tétel, hogy „A fejlődés az ellentétek
„harc”, de *következő* mondata így hangzik: „A fejlődés (evolúció) két alapvető (vagy
két lehetséges? vagy a történelemben észlelhető két?) koncepciója: a fejlődés mint a
csökkenés és növekedés, mint ismétlés, és a *fejlődés mint ellentétek egysége* (az egységes
kettéhasadás egymást kölcsönösen kizáró ellentétekre és ezek kölcsönös viszonya).”¹⁵
Sztálin álláspontjából az a képtelenség áll elő, hogy a világon minden jelenség ellentmon-

¹³ Az MSZMP 1962. aug. 16. határozata a koncepciók perek egyik okaként Sztálin
ezzel kapcsolatos elméleti tételét jelöli meg.

¹⁴ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 673. o.

¹⁵ Lenin: Filozófiai füzetek. Id. kiad., 340. o. (Kiemelés — K. F.-né)

dásos, csak éppen maga az ellentmondás homogén, kiküszöbölődik az ellentmondásból a lényegét képező ellentmondásosság: az egység-harc-kapcsolat.

Ehhez tartozik még Sztálinnak a metafizikus állásponttal polemizáló az a megjegyzése, hogy „a fejlődés nem a jelenségek *harmonikus* kibontakozása. . . során megy végbe”.¹⁶ A metafizikus álláspont a harmóniát abszolutizálja, de ezt nem lehet a harmónia teljes elvetésével cáfolni. A harmónia kétségtelenül egyik mozzanata a fejlődésnek; időleges, relatív, a diszharmóniából születő mozzanata.

Ki kell térni még Sztálinnak arra a későbbi, de ezzel logikailag összefüggésben levő tételére, hogy az antagonisztikus ellentmondás csak robbanás útján oldódhat meg. A „Marxizmus és nyelvtudomány” c. művében, a minőségi változás leegyszerűsített felfogásával polemizálva, a metafizikus felfogás új változatát alakítja ki. Szerinte az ugrásnak két formája van: a robbanás útján végbemenő átmenet és „. . . az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján, következésképpen a régi minőségi elemek fokozatos elhalása útján”¹⁷ végbemenő változás. Helyesen állapítja meg, hogy *a nyelv és sok más társadalmi jelenség* minőségi változásai az utóbbi módon történnek, de nem helyes az a megállapítása, mely szerint „a régi minőségből az új minőségbe robbanás útján való átmenet törvénye. . . kötelező arra a társadalomra, amely ellenséges osztályokra oszlik”.¹⁸

A nyelv fejlődésével kapcsolatos megállapítását Sztálin azoknak az elvtársaknak ajánlja, „akik vonzódnak a robbanásszerű átmenetekhez”. Joggal ezek közé sorolhatjuk Sztálint az előbb idézett tétele alapján. Ha a robbanást „hirtelen” változásnak, a fokozatos ellentétének tekintjük,¹⁹ akkor ez egyáltalában nem kötelező az osztálytársadalomra. Köztudomású, hogy a társadalmi forradalom (a legszélesebb értelemben) pl. a feudalizmusból a kapitalizmusbá való átmenetnél korántsem robbanásszerű, hirtelen, hanem fokozatos, többszáz évig tartó átmenet. Éppen Sztálin világitotta meg, hogy a polgári forradalomban a hatalom átvétele a forradalom betetőzése.

Sztálin azonban a robbanás fogalmát más módon is definiálja; eszerint ez olyan fordulat, amely a fennálló hatalom megdöntésével és új hatalom felépítésével jár. A továbbiakban Sztálin bemutatja, hogy a kizsákmányoló osztály („a falu burzsoá rendjének”) felszámolása is végbemehet fokozatosan. Ezzel kimondatlanul is jelzi, hogy antagonisztikus ellentmondás is oldódhat meg ilyen módon. A „robbanás” fogalmát csak akkor tudjuk valamennyire is használni, ha megmaradunk amellett, hogy ez a minőségi változások többféle lehetséges *formája* közül az egyik. Ha a politikai forradalmakat vizsgáljuk, azt találjuk, hogy időtartam, eszközök, osztályerőviszonyok stb. szempontjából különbözők lehetnek. Ezeknek, így a szocialista forradalmaknak is, a formai változatosságát nem meríti ki az, hogy „lehet robbanásszerű, vagy fokozatos”, bár egyfajta megkülönböztetésre ez is ad lehetőséget.

Anélkül, hogy a történelmi materializmus kérdéseivel részletesebben foglalkoznék, mint idetartozó kiegészítést megemlítem, hogy az előbbi koncepcióval ellentétes jellegű hibát követ el Sztálin, amikor a szocializmus termelőeri és termelési viszonyai közti kapcsolatot ellentmondásmentesnek tartja. „. . . arra, hogy a termelési viszonyok *teljes* összhangban vannak a termelőerők jellegével, példa a Szovjetunió szocialista népgazdasága. . .”²⁰ — írja Sztálin, és magyarázója ezt világosabban is megfogalmazza: „Sztálin. . . kimutatja, hogy a termelőerők és termelési viszonyok közti *teljes* összhang, amely *kizár minden ellentmondást*, a történelemben első ízben csakis a kapitalizmus megdöntése és a szocialista társadalmi rendszer győzelme eredményeként jöhet létre.”²¹

Ez volna tehát az az egyetlen jelenség a világon, amelyben *csak* harmónia létezik. Főlősleges részletezni azt, hogy ez hogyan és mennyire gátolta a szocialista társadalomban jelentkező ellentmondások tanulmányozását.

A pontosság kedvéért meg kell jegyezni, hogy „A szocializmus közgazdasági problémái” c. munkájában Sztálin a „teljes összhang” fogalmának tartalmát kissé módosít

¹⁶ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 673. o. (Kiemelés — K. F.-né)

¹⁷ Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. Szikra, 1950., 26. o.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Pl. Sztálin „Marxizmus és nyelvtudomány” c. cikkében (id. kiad., 25. o.) olvashatjuk: „A marxizmus nem ismer el hirtelen robbanásokat a nyelv fejlődésében, nem ismeri el a *megleő nyelv hirtelen halálát és egy új nyelv hirtelen felépülését.*” (Kiemelés — K. F.-né)

²⁰ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad., 689. o. (Kiemelés — K. F.-né)

²¹ A. D. Makarov: Id. mű, 73. o. (Kiemelés — K. F.-né)

totta, amennyiben felhívja a figyelmet arra, hogy ezt nem szabad abszolút értelemben felfogni, mert a termelőerők a szocializmusban is a termelési viszonyok előtt járnak. Továbbra is hiányossága marad azonban a koncepciónak a „teljes összhang” olyan jellemzése, hogy a szocializmusban „rendszerint nem kerül sor konfliktusra a termelési viszonyok és a termelőerők között, . . . a társadalomnak lehetősége van arra, hogy idejében összhangba hozza az elmaradó termelési viszonyokat a termelőerők jellegével.”²² Nem tér ki arra, hogy milyen ellentmondások keletkezhetnek a szocializmusban (esetleg a kommunizmusban), sőt nem rögzíti azt sem, hogy egyáltalán vannak-e itt ellentmondások. Ezt nem is teheti, mert akkor kiderülne, hogy a „teljes összhang” nem egészen szerencsés kifejezés és pontosabb terminussal kell felváltani.

A tagadás tagadásának törvényét már sokan hiányolták Sztálinnál. E törvény mellőzését Sztálinnál — mint Szabó elvtárs is említi — sokszor igyekeztek megindokolni azzal, hogy Sztálin „megszabadította a dialektikát hegeli kifejezőmódjának maradványaitól — 'a tagadás tagadása' hegeli formulájától”.²³ Ez a felfogás azonban hamis, mert a tagadás tagadásának formulája a marxi dialektikában is nagy szerepet játszik. Ezt Marx számtalanszor hangsúlyozta, így pl.: „Minden fejlődés, bármi is a tartalma, különböző fejlődési fokok soraként ábrázolható, amelyek úgy függenek össze egymással, hogy egyik a másiknak *tagadása*. . . Egyetlen területen sem mehetünk át valamely fejlődési fokon anélkül, hogy ne tagadjuk a korábbi létezési módunkat.”²⁴

Annak a kérdésnek az eldöntését, hogy általános érvényű-e ez a törvény, nyilvánvalóan megnehezítette, hogy Sztálin — mint az előbbi idézet is bizonyítja — ezt a törvényt valamiféle hegeli maradványnak tekintette. Ha a marxi értelmezést fogadjuk el a hegeli helyett, akkor világszerű válik, hogy ez a törvény éppen annyira általános, mint a dialektika többi törvénye.

Szabó A. Gy. Sztálin-bírálatának igen lényeges eleme annak kimutatása, hogy Sztálin filozófiai műveiben szubjektívvisztikus tendencia található. Szabó elvtárs szerint Sztálin jellemzője az objektív jelenségek szubjektívizálása (kimondatlanul is: következtetlenség a *materializmusban*), ami a következőkben nyilvánul meg: A dialektikát Sztálin csak módszernek tekintti, a „ . . . világnézeti jelleg hangsúlyozása nála háttérbe szorítja azt, amit például Engels a dialektika kifejtése *kiindulópontjának* tekintett, nevezetesen, hogy 'a dialektika törvényei a természet valóságos fejlődéstörvényei'. ”²⁵ A dialektikát Sztálin a fogalmi dialektikából származtatja, általában negligálja az objektív dialektikát. A történelmi materializmus meghatározásának és néhány kérdésének Sztálin által történt megoldását bírálva is arra a következtetésre jut a cikkíró, hogy ez „ . . . szerves következménye Sztálin szubjektívvisztikus rendszerezésének”.²⁶ A történetfilozófiai sémákra emlékeztető tárgyalásmód következtében Sztálinnál a történelem elvont kategóriák mozgásává lesz: az alap, a felépítmény, a törvény, a társadalom szubjektumokká válnak.

A bírálatnak ezt a vonatkozását nem látom eléggé megalapozottnak. Egyes, Sztálin által elkövetett ilyen jellegű vagy csak látszólag ilyen jellegű hibákból túlzónak találok azt a következtetést, mintha a szubjektívizmus összefüggő tendenciaként jelentkeznék Sztálin filozófiai műveiben.

Sokkal közelebb áll az igazsághoz az a megjegyzés, hogy Sztálin leegyszerűsített, vulgáris, sematikus tárgyalásmódot alkalmaz, amelynek következményei vagy általánosítások, vagy olyan — enyhén szólva — félreérthető megfogalmazások, amelyek nem emelik ki a kategóriák objektív eredetét, mert ezeket csak az emberek által történő felhasználás oldaláról jellemzi.

Így pl. a dialektika eredetének kérdésében Szabó A. Gy. azonosítja Sztálin álláspontját Hegelével.²⁷ Sztálinnál, szerintem, nem koncepcionális kérdés a dialektikának a fogalmi dialektikából történő származtatása. Inkább a szokásos vulgarizálásról van szó: ahelyett, hogy a dialektikus módszerről mint a valóság dialektikájának visszatükrözéséről beszélne, a dialektika szó etimológiai eredetét tárgyalja a dialektika eredete helyett.

A dialektika szó tényleg egy sajátos logikai módszer megnevezésére szolgált, és

²² Sztálin: „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 1952. Szikra, Válasz Notkinnak a „2-ik pontot illetően”.

²³ Makarov: Id. mű 13. o.

²⁴ Marx-Engels Művei 4. 324—325. o.

²⁵ Szabó A. Gy. cikke, 862—863. o.

²⁶ Uo. 869. o.

²⁷ Ezen nem változtat az a kitétel, hogy „Távol áll tőlünk, hogy Sztálint hegelizmus-sal vádoljuk. . .” (a cikk 863. oldalán).

csak később használták az objektív valóság jellemzésére, majd egy sajátos, a valóság dialektikáját híven visszatükröző filozófiai irányzat neve lett.²⁸

Igaz, hogy Sztálin a dialektikát *csak* módszernek tartja, és megfogalmazásaiban szembetűnő az, hogy mindig visszatérnek a „tekinti”, „azt tartja”, így vagy úgy „vizsgálja” stb. kifejezések, amelyek a szubjektum oldaláról közelítik meg a dialektikus *gondolkodásmód* és *cselekvésmód* mibenlétét. Nem bizonyítható azonban, hogy Sztálin e hibája azt fejezi ki, mintha tagadná a dialektika objektív eredetét. Sztálin jellemzését a dialektika „alapvonásai”-ról mindig is úgy értelmeztük, hogy az objektív valóság mozgástörvényeit (dialektikáját) híven *visszatükröző* megismerési módszert mutatja be, és a sztálini megfogalmazás sohasem okozott olyan félreértést, mintha a dialektika merőben gondolati alkotás lenne, ismertük az objektív dialektika és a szubjektív dialektika kapcsolatát, és ezt materialista módon fogtuk fel. Sztálin művei ehhez kevés segítséget adtak, de túlzás lenne azt állítani, hogy különösebb ösztönzést adtak volna az ellenkező, idealista felfogás elterjedéséhez.

*

A filozófiai kategóriák meghatározásában Sztálin, véleményem szerint, más, inkább metafizikus jellegű hibát követett el. Ez abban áll, hogy a kategóriákat nem folyamatok és viszonyok, hanem merev dolgok képmásaiként határozza meg és kezeli. „Dolog” például, Sztálin interpretálásában, az alap és a felépítmény, annak ellenére, hogy az alapot — formálisan — mint a viszonyok összességét határozza meg. Ez világosan kitűnik abból, hogy az alap által meghatározott, az alapra „felépülő” felépítményt leszűkíti az uralkodó osztály eszméire és intézményeire. Ha az alap meghatározásánál világos lenne, hogy pl. a tőkés tulajdonviszonyokhoz *kettő* kell: munkás, akit a termelőeszközöktől megfosztanak, és tőkés, aki birtokolja a termelőeszközöket, akkor világos lenne az is, hogy a felépítmény szintén ellentmondásos, a kizsákmányolt és elnyomott osztály politikai, erkölcsi, filozófiai stb. eszméi és intézményei szintén beletartoznak az adott társadalom felépítményébe. Sztálin metafizikus és fetisizáló hibái részletesebb elemzést igényelnek, ez azonban túlmege e hozzászólás keretein.

P. Kovács Ferencné

²⁸ Vö. pl. a magyar „ellentmondás” szó kettős értelmével, amelyek közül kétségtelenül a nézetek összecsapásának megjelölésére szolgáló az eredeti.